

تحلیل عملکرد مدیریت کوچ و مرتع تشکل های عشایری استان تهران

(مطالعه موردی سامانه چهل بره زیست بوم لار- ورامین)

رحمان شریفی^۱، حبیب اله مهدوی وفا^۲، ابراهیم فراهانی^۳، علی محبی^۴

^۱عضو علمی مرکز تحقیقات و آموزش کشاورزی و منابع طبیعی استان تهران. سازمان آموزش و تحقیقات کشاورزی. (areeo)

^۲عضو علمی مرکز تحقیقات و آموزش کشاورزی و منابع طبیعی استان تهران. سازمان آموزش و تحقیقات کشاورزی. (areeo)

^۳عضو علمی مرکز تحقیقات و آموزش کشاورزی و منابع طبیعی استان تهران. سازمان آموزش و تحقیقات کشاورزی. (areeo)

^۴عضو علمی موسسه تحقیقات جنگلها و مراتع کشور. سازمان آموزش و تحقیقات کشاورزی. (areeo)

نویسنده مسئول:

رحمان شریفی

چکیده:

کوچ در نظام دامداری عشایری از دیرباز وجود داشته است، واگذاری این مسئولیت به عشایر و فراهم کردن زمینه نقش آفرینی آنها در این مهم می تواند یکی از راهکارهای برون رفت از وضع نامناسب و ناکارآمد نظام دولتی مدیریت کوچ دام عشایر باشد. از این رو سازمان امور عشایر، مؤسسه تحقیقات جنگلها و مراتع کشور و سازمان جنگلها، مراتع و آبخیزداری کشور ورود این موضوع را از مسیر متکی به نتایج تحقیق امری منطقی تشخیص و پس از تشکیل جلسات متعدد توجیهی برای کارشناسان مرتبط و عشایر زیست بوم ورامین لار که با توجه به حاد بودن مسائل و مشکلات کوچ در بین آنها بدین منظور در نظر گرفته شدند، نمایندگانی با رای اکثریت جهت پیگیری امور در سامانه های عرفی مربوطه از سوی عشایر منتخب و معرفی گردیدند. بدین منظور سامانه عرفی چهل بره به عنوان پایلوت در دشت بیلاقی لار انتخاب گردید. قشلاق این پایلوت روستای توچال در پاکدشت ورامین بود. در تحلیل ارزیابی بر روی شاخص های مهم مدیریت مراتع از قبیل ظرفیت، وضعیت، گرایش و درصد بهره برداری تاکید شده است. درخصوص امکان واگذاری مدیریت کوچ و مرتع به خود عشایر در جهت اجرای شیوه مناسب ترین شیوه مدیریتی برای برنامه ریزی، فرآیند کوچ، بهره برداری و مدیریت مراتع در زیست بوم لار - ورامین است. هدف این بررسی پاسخ به سوال اساسی در تحلیل عملکرد مدیریت کوچ و مرتع تشکل های عشایری استان تهران (مطالعه موردی سامانه چهل بره زیست بوم لار- ورامین) که یکی از چهار سامانه سامانه عرفی (چهل بره، کمردشت وسط و مرغسر و یورد قیدر) موجود در این زیست بوم می باشد باشد که از طرح تحقیقاتی تحت عنوان بررسی وضعیت مدیریت کوچ و مرتع و امکان سنجی واگذاری آن به تشکل های عشایری استان تهران (زیست بوم لار - ورامین) استخراج شده است.

واژه های کلیدی: مدیریت کوچ، بهره برداری از مرتع، تشکل های عشایری، سامانه چهل بره، زیست بوم لار - ورامین، استان تهران.

مقدمه:

در راستای بهبود وضعیت مراتع و منابع طبیعی طی سال‌های بعد از انقلاب اسلامی اقدامات ارزشمندی شروع شده است که نشان از درک شرایط متناظر بر وضعیت منابع طبیعی تمهیدات مختلفی برای حل مسائل منابع طبیعی می‌باشد. نتیجه آن انجام مطالعات و برنامه‌ریزی‌های منجر به وضع قوانین و اجرای آن‌ها بوده است که از آن میان می‌توان به اجرای طرح‌های مرتع‌داری و طرح تعادل دام و مرتع اشاره نمود که هرچند موجد اثرات مثبت زیادی بودند ولی شاید به خاطر برخی مسائل و نواقص مدیریتی - اجرایی طرح‌های مورد اشاره به صورت کامل با موفقیت نبودند و بررسی‌های انجام شده نیز یکی از دلایل عدم موفقیت کامل آن‌ها را مباحث اجتماعی- اقتصادی به‌ویژه ضعف مشارکت عشایر (بهره‌برداران) در فرآیند اجرای طرح‌های مورد اشاره می‌دانند. از طرفی با توجه به دانش بومی و شناخت عمیق جوامع عشایر کوچنده از مراتع مورد بهره‌برداری و مسیر ایل راه‌ها و قلمروهای عرفی خود، مشارکت این قشر از جامعه (عشایر کوچنده) علی‌الخصوص تشکلهای عشایری می‌تواند تأثیر به سزایی در ساماندهی مدیریت کوچ و مرتع داشته باشد. چون مشارکت اقشاری که طرح‌ها و برنامه‌ها در جهت بهره‌مندی آن‌ها اجرا می‌گردد، زمانی در کاهش مشکلات اقتصادی، اجتماعی و حتی زیست‌محیطی مؤثر خواهد بود که آن‌ها احساس تعلق و مشارکت در انجام این امور آن‌هم به صورت نهادینه داشته باشند. لذا در این بررسی امکان‌سنجی واگذاری مدیریت کوچ و مرتع به تشکلهای عشایری را با هدف ارائه شیوه مناسب مدیریت مشارکتی ارائه می‌گردد. با توجه به اینکه از ابتدای دهه چهل شمسی دولت عهده‌دار مدیریت مرتع و کوچ عشایر گردید و همه‌ساله از عشایر خواسته می‌شود بر اساس تقویم ارائه شده از طرف منابع طبیعی اقدام به کوچ می‌کنند و به خاطر اینکه تقویم کوچ بدون مشورت با عشایر در یک موعده تقریباً لایتغیر ابلاغ و اجرا می‌شود و شرایط آب و هوایی و بارندگی‌ها و یا خشک‌سالی‌ها و سایر عوامل محیطی و اجتماعی - اقتصادی مؤثر دیگر در تقویم دخالت داده نمی‌شوند، لذا به خاطر نادیده گرفتن نقش بهره‌برداران و عدم توجه به شرایط در برنامه‌ریزی‌های مربوطه از سویی و عدم وجود امکانات و نیروی کافی در بدنه دولت از سوی دیگر باعث گردیده که عشایر کوچنده با مشکلات عدیده‌ای در حین کوچ مواجه شوند که برخی از آن‌ها تجمع و انتظار در پشت ورودی مراتع، عدم برنامه‌ریزی برای تأمین خدمات مدت حضور عشایر در پشت قرق، کمبود آب و علوفه و انباشت جمعیت انسانی و دامی و چرانیدن مراتع ییلاقی عشایر توسط روستاییان اشاره کرد از همه مهم‌تر اینکه معمولاً هر دستگاه اجرایی نیز از خود رفع مسئولیت می‌نمایند به عنوان پیشینه تحقیق به برخی از آن‌ها به شرح زیر اشاره می‌شود:

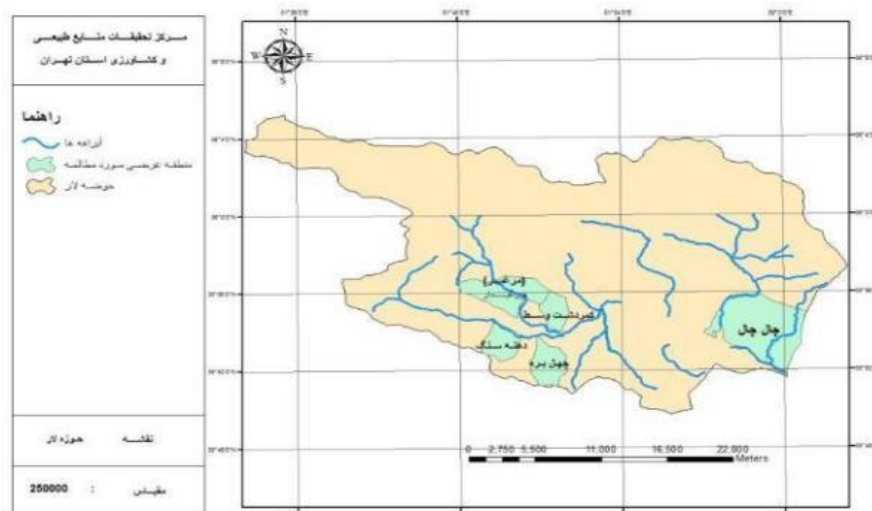
- قربانی و همکاران (۱۳۹۱) در تحقیقی تحت عنوان " رویکردی نوین در سیاست گذاری و برنامه ریزی مدیریت مشارکتی منابع طبیعی" نتیجه گرفتند که دو نهاد اداره دامپزشکی و شورای روستا با توجه به دارا بودن تراکم بالای پیوندهای اعتماد و مشارکت با بهره برداران مرتع، می توانند نقش کلیدی در سیاست گذاری مرتع ایفا نمایند. تایج آماری نشان دهنده همبستگی ۷۰ درصدی بین دو شبکه اعتماد و مشارکت بین نهادها و بهره برداران مرتع بود(۱).
- بزرگی و قربانی (۱۳۹۳) در تحلیل ذی نفعان، قدرت اجتماعی، و تحلیل شبکه در مدیریت مشارکتی منابع طبیعی مراتع مشاعی روستای ناربان در منطقه طالقان کنشگران با موقعیت مرکزی، که نقش کلیدی را در برنامه عمل مدیریت مشارکتی مراتع ناربان ایفا می‌نمودند را معرفی نمود(۲).
- عابدی سروستانی (۱۳۹۳)، در واکاری کوچ زودرس بهار عشایر استان فارس به این نتیجه رسید که از دید عشایر مهمترین عامل در کوچ زودرس کمبود آب و علوفه برای دام است. صیانت از ایل راه های عشایری، گماشتن قرق بان برای مراتع ییلاقی، افزایش تأمین امنیت کوچ، ایجاد اطراق گاه های موقت در مسیر کوچ به منظور خدمات حمایتی دام، تأمین آب مورد نیاز عشایر با روشهای مناسب و تأمین بخشی از علوفه مورد نیاز در سالهای خشکسالی از پیشنهاد های پژوهشی برای کنترل کوچ زودرس عشایر می باشد(۳).
- یوسفی، محسن و بهبهانی، نیلوفر (۱۳۹۳) در اجرای طرح مدیریت پایدار منابع طبیعی مبتنی بر مشارکت جوامع محلی به تشریح نقش جوامع محلی در مدیریت پایدار منابع طبیعی (تجربه موفق پروژه بین المللی - RFLDL خراسان جنوبی، سرایان) پرداخته و عنوان نمودند که شیوه مدیریت مبتنی بر جامعه محلی ابزاری مناسب برای پایداری منابع طبیعی است(۴).
- (Plummer and Fitzgibbon, 2004) ساختار مدیریت مشارکتی را زمینه، توافق و مکانیسم پیوند می دانند(۶).
- (Bied-Charreton et al., 2006) در بسیاری از کشور های در حال توسعه ارگانهای مختلفی بدون هیچ گونه ارتباطی در خصوص حل مشکلات مشخص شده وجود دارند. این ناپایداری به چند بخشی شدن مدیریت منابع طبیعی انجامیده است. قوانین موجود نیز بدلیل عدم کفایت و ناقص بودن معیارهای محلی را نادیده گرفته بنابر این نبود قوانین واضح پای سودجویان را به دسترسی رایگان به این منابع باز گذاشته است همچنین باعث تشویق افراد سود جو که دنبال استفاده از بهره تلاش دیگران هستند به ابراز رفتارهای فرصت طلبانه می شود. نبود قانون صریح در خصوص نحوه مدیریت مشارکتی باعث عدم

ماهنگی بین ارگانهای متولی شده است. دلیل عدم اثر بخشی مدیریت مشارکتی نبود شالوده مردمی و دموکراتیکی و سازمانی در کنار دستورالعمل های کمرشکن سیاسی است که نتیجه آن از هم پاشی این نوع مدیریت بعد از برداشتن اعتبارات خارجی از روی پروژه می باشد (۷).

- (2007) Ostrom اعتقاد دارد که برای مشکلات پیچیده راهکار واحد موثری وجود ندارد. مسئله مهم مشخص کردن نحوه ساماندهی پروژه مشارکتی و ارتباط بین دولت مرکزی و جوامع محلی است (۸).
- (2008) Nelson and Agrawal بر اساس مطالعات صورت گرفته در کشور های آفریقایی بوتسوانا، کنیا، موزامبیک، تانزانیا، زامبیا و زیمبابوه اعلام نمودند که میل به واگذاری مدیریت منابع طبیعی از سوی دولت به جوامع محلی همبستگی با میزان درآمد قدرتهای سیاسی دارد. علی رغم فشار موسسات بین المللی بر اجرای پروژه ها، همچنان قدرتهای مرکزی در صدد نگه داشت قدرت کنترلی خود بر وری منابع طبیعی هستند. بعضی موقع جوامع محلی اجرای پروژه ها را فرصتی برای دریافت پول از قبیل گرانت های ایالتی می دانند. بنابر این مشارکت از نوع مشارکت واقعی نخواهد بود. این نوع همکاری به تخریب شدید و مجدد منابع منجر خواهد شد (۹).
- (2008) Randrianalijaona در ماداگاسکار نشان داد که پروژه های مشارکتی موفق هستند که کانالهایی را برای درآمد مردم بومی ایجاد کرده باشد بدین ترتیب آنها از اعتبارات خارجی بی نیاز شده و پروژه تداوم خواهد یافت (۱۰).

منطقه مورد مطالعه:

سامانه چهل بره در زیست بوم لار استان تهران واقع شده است. مساحت حوزه آبخیز لار: ۷۳۰۰۰ هکتار، ۸۴ کیلومتری شمال شرقی شهر تهران، از شمال به کوه های کاعدن، کوه کبود و کوه سرخک، از جنوب به منطقه لواسانات و قسمتی از رودخانه جاجرود، از غرب به حوزه آبخیز کرج و جاجرود، از شرق به کوه دماوند و پلور محدود می باشد. عرض جغرافیایی: بین ۳۶ درجه، ۴۱ دقیقه و ۳۵ ثانیه تا ۳۵ درجه، ۴۸ دقیقه و ۴۰ ثانیه و طول جغرافیایی: بین ۵۱ درجه و ۳۲ دقیقه تا ۵۲ درجه و ۰۴ دقیقه واقع شده است.

نقشه موقعیت جغرافیایی دشت لار و سامانه چهل بره
 مأخذ: شریفی، رحمان و همکاران. ۱۳۹۷. (۱۰).

در سامانه چهل بره همه دارای پروانه چرای مشاعی بوده که بعد از سال ۱۳۶۹ ممیزی شده است. دراین سامانه تعداد ۱۳ دامدار وجود دارد که دارای پروانه چرای صادره شده در قشلاق، ییلاق و میان بند هستند (جدول ۱).

جدول شماره ۱- دام‌های طرح مرتع‌داری یا پروانه‌های چرای صادره شده در سامانه چهل بره

نام سامانه	تعداد دام قیدشده در پروانه چرا (واحد دامی)			تعداد دام فعلی (واحد دامی)	
	مجاز	موجود	مازاد	موجود	مازاد بر مجاز قیدشده در پروانه
	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد
چهل بره	۱۸۴۶	۲۲۰۹	۳۶۳	۲۰	۲۵۰۰
				۶۴۵	۳۴

ماخذ: شریفی، رحمان و همکاران. ۱۳۹۷. (۵).

روش تحقیق:

در بررسی نتایج کلی سامانه عرفی چهل بره نشان می‌دهد که مخصوصاً در دو سال آخر طرح، عشایر این سامانه با رعایت زمان ورود و خروج اعلام شده از طرف بخش اجرا و رعایت نرخ دامگذاری بر اساس پروانه چرا و همکاری با اداره کل منابع طبیعی مبنی بر عدم ورود دام مازاد و استفاده از قرق بان و عدم ورود دام‌های غیر و رعایت کلی موارد کارشناسی و با حمایت و پشتیبانی مدیریت امور عشایری توانسته‌اند میزان چرا از تولید گیاهی کاهش دهند بنابراین درصد پوشش گیاهی قبل از چرا، تولید علوفه، پوشش گیاهی بعد از چرا، باقیمانده تولید و ظرفیت در سامانه عرفی چهل بره در دو سال‌های آخر اجرای طرح افزایش یافته و درصد بهره‌برداری نیز کاهش یافته است؛ بنابراین عشایر این سامانه توانسته‌اند در دو سال ۹۶ و ۹۷ مراتع خود را به خوبی مدیریت نمایند (جدول ۲).

جدول ۲- جدول مقایسه میانگین پارامترهای پوشش گیاهی، تولید و ظرفیت در سامانه چهل بره

سال‌ها	میانگین پارامترها					
	پوشش گیاهی قبل از چرا (%)	تولید (kg)	پوشش گیاهی بعد از چرا (%)	باقیمانده تولید (kg)	درصد بهره‌برداری (%)	ظرفیت (واحد دامی)
سال ۹۴	۴۱/۰۰ ^a	۱۲۷/۰ ^b	۶/۶ ^b	۱۰/۰ ^b	۹۲/۲ ^b	۰/۹۴ ^b
سال ۹۵	۴۴/۰۰ ^a	۱۳۷/۰ ^{ab}	۴/۲ ^c	۷/۰ ^b	۹۴/۹ ^a	۱/۰۱ ^{ab}
سال ۹۶	۳۹/۰۰ ^a	۱۲۳/۰ ^b	۴/۸ ^c	۹/۰ ^b	۹۲/۸ ^b	۰/۹۱ ^b
سال ۹۷	۴۷/۰۰ ^a	۱۴۷/۰ ^a	۹/۰ ^a	۱۷/۰ ^a	۸۸/۳ ^c	۱/۰۹ ^a

بین میانگین‌هایی که حداقل در یک حرف مشترک‌اند، در آزمون دانکن در سطح احتمال ۵ درصد اختلاف معنی‌دار وجود ندارد.

ماخذ: شریفی، رحمان و همکاران. ۱۳۹۷. (۵).

بحث و نتیجه:

در ارزیابی مدیریت مرتع و ورود به دشت لار در پروانه های چرا ۱۵ خرداد در نظر گرفته شده که مورد تایید اکثر عشایر منطقه می باشد. همچنین در این منطقه (دشت لار) به خاطر حساسیت بالای منطقه تاریخ ورود دام با هماهنگی استانداری تهران، سازمان جهاد کشاورزی استان تهران، اداره کل آبخیزداری و منابع طبیعی استان تهران و سازمان محیط زیست استان تهران با هماهنگی نمایندگان کل عشایر لار در هر سال مشخص می شود و تمامی عشایر آن را رعایت می کنند؛ که هر ساله با توجه به بارندگی و وضعیت پوشش گیاهی معمولاً حداکثر ۱۰ تا ۱۵ روز ممکن است به تأخیر بیفتد. با صحبت های انجام شده با نمایندگان عشایر این چهار سامانه تاریخ اعلام شده مورد تأیید آن ها می باشد.

بررسی ها نشان می دهد که در سال ۱۳۹۵ در چهار سامانه در دشت لار چرای زودرس مشاهده نشده است. و در این سامانه ها ظرفیت چرا براساس پروانه چرا رعایت شده است. واگذاری مرتع به دامدار غیر مجاز در یک سامانه (چهل بره) وجود داشته است. اجاره دهی پروانه ها به غیر فقط در یک سامانه (چهل بره) گزارش شده است. و در این سامانه ها تأخیر خروج از مرتع وجود نداشته است. در این سامانه تجدید میزی، تهیه طرح مرتعداری، بازنگری طرح مرتعداری، اقدامات مدیریتی مرتع و اقدامات احیایی و اصلاحی مرتع صورت نگرفته است.

بر اساس اندازه گیری های انجام شده در سامانه چهل بره وضعیت این تیپ متوسط و گرایش آن ثابت می باشد. تولید کل این تیپ برابر ۵۴۷ کیلوگرم در هکتار می باشد که با توجه به ضریب برداشت مجاز و ارزش رجحانی میزان علوفه قابل بهره برداری مجاز آن برابر ۱۳۷ کیلوگرم در هکتار می باشد. ظرفیت دامی این تیپ برابر ۲/۶۹ واحد دامی در هکتار در ماه می باشد. تقریباً ۰/۹ واحد دامی در هکتار در ۳ ماه قابلیت چرا دارد. همچنین نتایج حاصل از ارزیابی عملکرد نمایندگان عشایر در طول مدت مطالعه نیز نشان داد که حدود ۵۰٪ از تصمیمات مدیریتی نمایندگان عشایر شامل ایجاد تشکل، بازنگری یا تهیه طرح های مرتعداری چند منظوره، اجرای پروژه آب رسانی و حمام ضد کنه در قشلاق، رعایت تقویم کوچ، به کارگیری قرقبان، احیای روحیه تعاون و همدلی در بین تیره ها، توانمند سازی عشایر منطقه و ... محقق گردیده که نتیجه آن مدیریت بهتر چرا و بهبود پوشش نسبت به قبل از اجرای پروژه بود. دلیل عدم تحقق ۵۰٪ مابقی تصمیمات آنان به عدم اراده جدی سازمان جنگلها، مراتع و آبخیزداری کشور در احاله مدیریت به خود عشایر و تعارضات مدیریتی بین سازمان محیط زیست و عشایر در منطقه، همچنین عدم وجود اعتبارات حمایتی دولتی از عشایر منطقه مربوطه می گردد.

منابع:

- ۱-بزرگی، مه روده و قربانی، مهدی (1393) تحلیل ذی‌نفعان، قدرت اجتماعی، و تحلیل شبکه در مدیریت مشارکتی منابع طبیعی، پایان نامه دوره دکتری بیابان‌زدایی، دانشکده منابع طبیعی، دانشگاه تهران.
- ۲-عابدی سروستانی، ا.، ۱۳۹۳. واکاری کوچ زود رس بهاره عشایر استان فارس، فصلنامه تحقیقات جغرافیایی سال ۲۹، شماره ۱۱۵، صفحات ۲۷-۴۲.
- ۳-قربانی، مهدی، آذرنیوند، حسین، مهرابی، علی اکبر، باستانی، سوسن، جعفری، محمد و ناییبی، هوشنگ (۱۳۹۱) تحلیل شبکه اجتماعی: رویکردی نوین در سیاست گذاری و برنامه ریزی مدیریت مشارکتی منابع طبیعی، نشریه مرتع و آبخیزداری، دوره ۶۵، شماره ۴. ۵۶۸-۵۵۳.
- ۴-یوسفی، محسن و بهبهانی، نیلوفر (۱۳۹۳) مدیریت پایدار منابع طبیعی مبتنی بر مشارکت جوامع محلی (تجربه موفق پروژه بین المللی - RFLDL خراسان جنوبی، سرایان) مقاله چاپ شده در سایت <http://nrskh.ir/article>
- ۵-شریفی، رحمان و همکاران ۱۳۹۷. بررسی وضعیت مدیریت کوچ و مرتع و امکان سنجی واگذاری آن به تشکل های عشایری استان تهران (زیست بوم لار - ورامین). مرکز تحقیقات و آموزش کشاورزی و منابع طبیعی استان تهران.
- ۶-Bied-Charreton, M., Makkaoui, R., Petit, O., Requier-Desjardins, M., 2006. La gouvernance des ressources en eau dans les pays en développement : enjeux nationaux et globaux, Mondes en développement (34) 3 -135
- ۷-Nelson, F., Agrawal, A., 2008. Patronage or Participation? Community-based Natural Resource Management Reform in Sub-Saharan Africa, Development and Change 39(4), 557-85.
- ۸-Ostrom, E., 2007. A diagnostic approach for going beyond panaceas, Proceedings of the National Academy of Sciences 104(39), 15181-187
- ۹-Ryan Plummer, R., Fitzgibbon, J (2004) Co-management of Natural Resources: A Proposed Framework, Environmental Management, Volume 33, Issue 6, pp 876-885.
- ۱۰-Randrianalijaona, T.M., 2008. Gestion communautaire des ressources naturelles et développement durable, PhD, University of Antananarivo.